ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 11

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro'yxatga olingan.

Matnlarda foydalanilgan misol, ko'chirma va ma'lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko'chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.11.2024
Qog'oz bichimi: 70x85
Bosma tabog'i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog'ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri,
Barkamol avlod ko'chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko'chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz
Rasmiy sayt:
www.philologicalresearch.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV,
iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY'ATI:

Bekpo'lat Umurqulov, *filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o'rinbosari)*
Shoxista Maxmaraimova, *filologiya fanlari doktori, professor (mas'ul muharrir)*
O'ral Xoliyorov, *f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)*
Olmos Ulviy Binnatova, *f.f.d., professor (Ozarbayjon)*
Karl Rayxl, *f.f.d., professor (Germaniya)*
Vali Savash yelok, *f.f.d., professor (Turkiya)*
Dorota Silviya, *f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)*
Muslihiddin Muhiddinov, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Ibodulla Mirzayev, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Abdi Mamatov *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Suyun Karimov *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Muhammadxon Hakimov, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Nafas Shodmonov *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Dilmurod Quronov, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Murodqosim Abdiyev, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Baxtiyor Mengliyev, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Normat Yo'ldoshev, *f.f.d., dotsent (O'zbekiston)*
Abdulla Xudoyqulov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Bobonazar Murtazayev, *f.f.n., dotsent (O'zbekiston)*
Asqar Eshmo'minov, *f.f.d., dotsent (O'zbekiston)*
Obidjon Shofiyev, *f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)*
Zafar Umurqulov, *f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O'zbekiston)*
Nurali Amonturdiyev, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Hakim Ahmedov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Ahad Shukurov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Eshnazar Jabborov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Abdumurod Arslonov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Sirojiddin Turdimurodov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Umida Raximova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Gulchehra Begmatova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Nargis Qurbonazarova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Muyassar Xolova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Shoira Omonturdiyeva, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Sherzod Turdiqulov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Zaynura Qodirova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Humayun Nadim Muhammad, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Dilrabo Ergasheva, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*

Texnik muharrir: Bahodir To'raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.11.2024
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100
Цена договорная
Заказ: 155
Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
www.philologicalresearch.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ,
доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, *доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)*
Шохиста Махмараимова, *доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)*
Урал Холияров, *ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)*
Олмос Улвий Биннатова, *д.ф.н., профессор (Азербайджан)*
Карл Райхл, *д.ф.н., профессор (Германия)*
Вали Саваш Елок, *д.ф.н., профессор (Турция)*
Дорота Сильвия, *PhD, доцент (Польша)*
Муслихиддин Мухиддинов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*
Ибодулла Мирзаев, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*
Абди Маматов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*
Суюн Каримов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*
Мухаммадхон Хакимов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*
Нафас Шодмонов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*
Дилмурод Куронов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*
Мурадкасим Абдиев, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*
Бахтиёр Менглиев, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*
Нормат Юлдашев, *д.ф.н., доцент (Узбекистан)*
Абдулла Худайкулов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Бобоназар Муртазаев, *ф.ф.н., доцент (Узбекистан)*
Аскар Эшмуминов, *д.ф.н., доцент (Узбекистан)*
Обиджон Шофиев, *д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)*
Зафар Умуркулов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Нурали Амонтурдиев, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Хаким Ахмедов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Ахад Шукуров, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Эшназар Джаббаров, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Абдумурод Арслонов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Сирожиддин Турдимуродов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Умида Рахимова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Гульчехра Бегматова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Наргис Курбаназарова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Муяссар Холова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Шаира Амонтурдиева, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Шерзад Турдикулов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Зайнура Кадирова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Хумаюн Надим Мухаммад, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Дильрабо Эргашева, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President`s Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.11.2024
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94
Offset printing. Offset paper
Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155

Printed at the
«Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
www.philologicalresearch.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, *doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)*
Shohista Makhmaraimova, *doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)*
Ural Kholiyorov, *PhD, associate professor (Uzbekistan)*
Olmos Ulviy Binnatova, *doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)*
Karl Rayxl, *doct.of philol. sciences, professor (Germany)*
Vali Salvash Elok, *doct. of philol. sciences, professor (Turkey)*
Dorota Silvia, *PhD, associate professor (Poland)*
Muslihiddin Mukhiddinov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Ibodulla Mirzaev, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Abdi Mmatov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Suyun Karimov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Muhammadkhon Khakimov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Nafas Shodmonov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Dilmurod Kuronov, *doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Muradkasim Abdiyev, *doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Bakhtiyor Mengliev, *doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Normat Yuldashev, *doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)*
Abdulla Khudaykulov, *PhD (Uzbekistan)*
Bobonazar Murtazaev, *cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)*
Askar Eshmuminov, *doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)*
Obidjon Shofiev, *PhD, associate professor (Uzbekistan)*
Zafar Umurkulov, *PhD (Uzbekistan)*
Nurali Amonturdiev, *PhD (Uzbekistan)*
Hakim Akhmedov, *PhD (Uzbekistan)*
Ahad Shukurov, *PhD (Uzbekistan)*
Eshnazar Jabbarov, *PhD (Uzbekistan)*
Abdumurod Arslonov, *PhD (Uzbekistan)*
Sirojiddin Turdimurodov, *PhD (Uzbekistan)*
Umida Rakhimova, *PhD (Uzbekistan)*
Gulchekhra Begmatova, *PhD (Uzbekistan)*
Nargis Kurbanazarova, *PhD (Uzbekistan)*
Muyassar Kholova, *PhD (Uzbekistan)*
Shoira Omonturdiyeva, *PhD (Uzbekistan)*
Sherzod Turdikulov, *PhD (Uzbekistan)*
Zaynura Kadirova, *PhD (Uzbekistan)*
Humayun Nadim Muhammad, *PhD (Uzbekistan)*
Dilrabo Ergashova, *PhD (Uzbekistan)*

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

AMANOV ABDIJABBOR SATTAROVICH
Murakkab sintaktik tuzilmalar haqida 7

УСМОНОВА ШАҲОДАТ
Газета дискурсида таржима масаласи: Трансформацион таҳлил 11

XOLNAZAROV UMID ERKINOVICH
Tog‘ay Murod uslubiy bayonida antropomorf metaforalarning voqelanishi 16

BABAXANOVA DILAROM AXMATXANOVNA
Tilning mohiyati va vazifalarini yuzaga keltirishda uslubiyatning o‘rni 19

ИБАТОВА АМИРА ШАВКАТОВНА
Лексика – тилдаги барча сўзларнинг йиғиндиси 23

NABIYEVA RUSHANA JAMOL QIZI
O‘zbek tilidagi yangi oziq-ovqat o‘zlashmalarining leksikografik tavsifi masalalari:
Muammo va vazifalar 26

NABIYEVA PARVINA AKBARJANOVNA
Jahon tilshunosligida tezaurus tushunchasi va uning tadqiqi 30

MUXAMMADIYEV NODIR RUSTAMZODA
Qashqadaryo viloyati o‘zbek shevalariga fors-tojik
va arab tillaridan o‘zlashgan so‘zlar tahlili 35

ASATULLAYEVA DILNAVOZ JONDULLAYEVNA
Morfonologik hodisalar va ularning Buxoro viloyati o‘g‘uz shevalarida uchrashi 39

ABDULLAJONOVA MADINA TO‘LANBOY QIZI
Yozma nutq shakllanishi va rivojlanishining psixolingvistik tahlili 42

NAZARMATOVA KUMUSH FARHODOVNA
O‘zbek tilida komplimentlarning lingvopragmatik tahlili
(O‘. Hoshimovning «Ikki eshik orasi» asari misolida) 46

MUHSINJONOVA SHIRINOY ASLIDDIN QIZI
«Devonu lug‘otit-turk» asarida qo‘llangan taom nomlarining qiyosiy tadqiqi 50

MUKUMOV MAKHMUD KHUDAYBERDIEVICH
Lexical composition of scientific prose 53

НАТАЛЬЯ БАЗАРОВНА РАДЖАПОВА
Гендерная лексика в туркменском языке 56

МУНДАРИЖА

ТОЙЧИЕВА НАСИБАХОН СУРАНБАЕВНА
Сходства и различия в процессе формирования терминологии
бытовой лексики в узбекском и русском языках 58

BOBOMUROTOV FARRUKH,
DAVLYATOVA ELVIRA MURATOVNA
The problems of reconstruction aphoristic prose of e. M. Remarque in uzbek translations..... 64

НАЗАРОВА МАНЗУРА НАСРУЛЛАЕВНА,
БАХТИЁРОВ ШОХЖАХОН
Роль речи в развитии мышления..... 68

QAHRAMONOV ISLOM BOTIR O‘G‘LI
DAVLYATOVA ELVIRA MURADOVNA
The problems of thematic classification of
military terms in english and uzbek languages..... 71

ADABIYOTSHUNOSLIK

АБДУЛЛАЕВ МУҲАММАД ҲАМЗАЕВИЧ
Убайдий ва шайх Саъдий..... 75

МУСТАФОҚУЛОВ РЎЗИҚУЛ БОЙНАЗАРОВИЧ
Мангу барҳаёт сиймо..... 78

ТОИРОВА ДИЛФУЗА ФАЙЗУЛЛАЕВНА
Эстетика запада и востока в творчестве Гюстава Флобера..... 83

TAJIBAYEVA DILFUZA ERKINOVNA
Poetik timsol yaratishda oq rang tasviri 86

МУСИНОВА ЗЕБО ТУРАБОВНА
Разоблачение роковых последствий в историческом
Романе эжена сю «жан кавалье» 88

MANSUROVA UMIDAXON IBROHIMOVNA
Badiiy asarda biografik tasvirning o‘rni 92

BOYMURATOVA NARGIZA BOZORBOYEVNA
Tasavvufiy timsollar va she’riyat 96

NAZAROVA NAMUNA ABDUMAJITOVNA
Sirojiddin Sayyid ijodidan bir g‘azal tahlili..... 98

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2024; 11
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

MORFONOLOGIK HODISALAR VA ULARNING BUXORO VILOYATI O'G'UZ SHEVALARIDA UCHRASHI

Asatullayeva Dilnavoz Jondullayevna,
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti

Har bir davr o'z fani oldiga taraqqiyot ilgari surayotgan muammolar, ijtimoiy ehtiyojlar asosida yangidan-yangi talablarni qo'yadi. Muammolarning yechimi esa, albatta, yangi muammolarni vujudga keltiradi. Zero, taraqqiyotning mohiyati ham mana shunda. Jahon tilshunosligida shevalarni o'rganishga e'tibor kuchaydi. To'g'ri, o'zbek tilshunosligida shevalarni o'rganish masalasi uzoqroq tarixni bosib o'tgan bo'lsa-da, keyingi 30 yil ichida bu yo'nalishdagi ishlar ancha sustlashdi, lekin shevashunosligimizning bir tarmogi bo'lgan lingvistik geografiya bo'yicha qator ishlar paydo bo'ldi.[1] Tizim sifatida o'rganilgan o'zbek tilida lison va nutqni farqlash, o'zbek tilining sof turkona xususiyatlarini ochish bo'yicha qator vazifalarning ko'ndalang bo'lishi ana shu dastlabki masalalarning hal etilishi natijasida sodir bo'ladi. O'zbek tili boshqa tillardan ko'p shevaliligi bilan farqlanadi. O'tgan tarixiy davr ichida o'zbek shevalari to'xtovsiz taraqqiy etdi.[2]

Ma'lumki, fonema variantlari so'z va morfemalar tarkibida uni tashkil etuvchi sifatida ishtirok etar ekan, u boshqa tovushlar bilan kombinatsiyalar hosil qilish jarayonida turli o'zgarishlarga uchraydi. So'z va morfemalar tarkibidagi har qanday almashinuvlar, avvalo, fonetik xarakterdadir. Bu esa bugungi kunda til strukturasining fonetik, leksik va morfemik sathlari mavjudligi haqida fikr yuritishga olib keladi.[3] O'zbek adabiy tili morfonologiyasi to'g'risida A.Nurmonovning tadqiqotlari bor, lekin morfonologik hodisalarga boy bo'lgan o'zbek shevalari bu ishga jalb qilinmagan. O'zbek shevalari morfonologik tizimining o'rganilishi shevalar fonetikasi va morfologiyasini keng yoritish imkoniyatini ta'minlashga xizmat qiladi. Sodda tilda aytadigan bo'lsak, morfonologiya – ma'lum bir tilning fonologik xususiyatlaridan to'liq olinmagan morfemalarning tuzilishi, fonemik tarkibi va o'zgarish qonuniyatlarini, shuningdek, tilga xos bo'lgan morfologik tabiat hodisalari yig'indisini o'rganadigan bo'lim sanaladi.[4]

O'zbek tilida agglyutinatsiya jarayonidagi quyidagi morfonologik holatlar e'tiborlidir:

o-a: ong-angla, ot-ata, son-sana;
a-o: tara-taroq, so'ra-so'roq;
i-u: sovi-sovuq; quri-quruq;
q-g': qiliq-qilig'i, qiziq-qizig'i;
k-g: tilak-tilagi, yurak-yuragi;
n-z: bizni-bizzi, sizni-sizzi;
n-t: otni-otti, toshni-toshti;
n-r: qorni-qorri, shaharni-shaharri;
n-p: gapni-gappi, qopni-qoppi.[5]

Bunday misollarni yana ko'plab keltirish mumkin. Adabiy tildan tashqari shevalarda ham ushbu hodisaga misollar ko'p uchraydi va bu hodisalarni aynan Buxoro viloyati o'g'uz shevalari misolida ko'rib chiqamiz.

O'g'uz sheva vakillari nutqida ishlatilayotgan leksik birliklarning asosiy qismi deyarli barcha turkiy xalqlarning yozma adabiyotlarida ham uchratishimiz mumkin. N.A.Baskakov o'zining «Turkiy tillarni o'rganishga kirish» asarida «Turkiy tillar asosiy leksik fondining xarakteri xususiyati uning barcha turkiy tillar uchun umumiyligidir»[6], – deb yozadi. Ushbu fikrni Sh.Shoabdurahmonov ham «O'zbek tili turkiy tillar oilasiga mansubligi sababli o'zbek tiliga va uning shevalariga mansub bo'lgan ko'pgina so'zlar (tub o'zbek so'zlari) boshqa turkiy tillar sostavidagi ko'p so'zlar bilan etimologik birlikka ega»[7].

Haqiqatdan ham o'zbek tilida qo'llanib kelinadigan *bāš (bosh), jurāk (yurak), men (men), qārā (qora)* so'zlari nafaqat o'zbek balki, tatar, ozarbayjon, turk, boshqird,qoraqalpoq va boshqa ko'plab qardosh

[1] Turdialiyev A.X. Denov shevasini areal o'rganish va til korpusiga joylashtirish. Avtoreferat. – Toshkent, 2024.

[2] Ashirboyev S. O'zbek dialektologiyasi. – Toshkent: Navro'z, 2016. – B. 15.

[3] Bahriddinova B.M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Morfologiya. Amaliy mashg'ulotlar uchun qo'llanma. – Qarshi: Nasaf, 2008. – B. 32.

[4] Abduazizov A. Morfonologiya. 1-jild. – Toshkent, 2000. – B. 102.

[5] Nurmonov A. O'zbek tilshunosligi tarixi. –Toshkent: O'zbekiston, 2002. – B. 152.

[6] Баскаков Н.А. Введение в изучение тюрских языков. – М.: Высшая школа, 1969. – С. 118.

[7] Шоабдураҳмонов Ш. Ўзбек адабий тили ва ўзбек халқ шевалари. – Тошкент: Фан, 1961. – Б. 207.

xalqlar tillari bilan qiyoslaganimizda faqatgina fonetik o‘zgarish bilan boshqa tillarda ham keng qo‘llanilishini ko‘ra olamiz.[1]

O‘g‘uz sheva vakillari nutqida ishlatilayotgan leksik birliklarning asosiy qismi deyarli barcha turkiy xalqlarning yozma adabiyotlarida ham uchratishimiz mumkin. Asl turkiy qatlamga oid leksik birliklar Buxoro o‘g‘uz lahjasida tarixan barqarorligi bilan ajralib turadi. Shu jihatdan ham tekshirish obyektimizdagi asl turkiy so‘zlar o‘g‘uz lahjasining, kengroq olib qaraganda, o‘zbek tili hamda boshqa turkiy tillarning mushtarak boyligi hisoblanadi. Mahmud Koshg‘ariyning «Devonu lug‘otit-turk» asari, aynan Buxoro o‘g‘uz shevasi va o‘g‘uz guruhiga mansub tillardagi mushtarak turkiy qatlam o‘g‘uzlarga mansub lisoniy holatlarning bugungi kunda ham yashovcha va barqaror ekanligidan dalolat beradi. barcha o‘zbek shevalaridagi lingvistik faktlarni «Devon» bilan tarixiy-qiyosiy o‘rganish o‘zbek adabiy tili leksik jihatdan aniq bir shevaga emas, balki barcha o‘zbek xalq shevalariga asoslanganini to‘la tasdiqlab beradi.[2]

O‘zbek tili tarixiga oid yodnomalarda uchrab turuvchi so‘zlarning barchasi Buxoro o‘g‘uz shevasida qo‘llanuvchi ayni shunday so‘zlar bilan qiyoslab o‘rganganda, butunlay boshqa bir ma’no kasb etgan leksik birliklar diqqatni jalb qiladi.

O‘g‘uz shevalari o‘rtasida o‘zaro o‘xshashliklar mavjud. Lekin Buxoro o‘g‘uz shevalari boshqa dialektlardan farq qiladi ancha. Shuning uchun Buxoro turkman shevalari haqida xulosaga kelishda shoshmaslik kerak. Chunki bu hududdagi mahalliy turkmanlarning turmush tarzi, kundalik mashg‘ulotlari va boshqa madaniy-iqtisodiy holatlari buxorolik o‘g‘uzlarniki bilan bir xil hisoblanadi.[3]

Shuning uchun ham ularning turkmanlarga ta’siri bor. Misol tariqasida aytadigan bo‘lsak, unlilarning lab ohangdoshligi turkman adabiy tilida buxorolik o‘g‘uzlarnikiga qaraganda ancha kuchli. Buxoro viloyati turkmanlarida esa bu hodisa mahalliy o‘g‘uz o‘zbek shevalarniki singari kuchsiz, cho‘ziqliklar ham asosan birinchi bo‘g‘inda yuz beradi. Ushbu holat faqatgina Buxoroda emas, aksincha, Xorazm turkmanlarida ham uchraydi.

Buxoro o‘g‘uz shevalarida ham so‘zlarga affiks qo‘shilganida aynan qo‘shimchalarda bo‘ladigan fonetik o‘zgarishlarni ko‘p uchratishimiz mumkin.

Körpäjä öränip jät – ko‘rpaga o‘ranib yot

Ushbu misolda –ga jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasi ham asosga qo‘shilib o‘z shaklini yo‘qotdi.

Körpäčäjä ötir – ko‘rpachaga o‘tir

Bu misolda ham xuddi shunaqa affiksda o‘zgarishni kuzatamiz. Demak, shu misollarni o‘zidan ham bilsak bo‘ladiki, Buxoro o‘g‘uz shevalarida ham jo‘nalish kelishi – ga o‘z shaklini ko‘p hollarda o‘zgartiradi.

Sixakti opke- qirg‘ichni olib kel

Bu yerda ham tushum kelishigi qo‘shimchasi o‘z shaklini yo‘qotgan.

Lövlädi täzäläš keräk – loviyani tozalash kerak

Yuqoridagi misolda ham tushum kelishigining boshqa shaklga o‘tganini ko‘rsak bo‘ladi. Demak tushum kelishi qo‘shimchasi ham o‘z shaklini ko‘pincha o‘zgartirib turarkan.

Änämä äldim – onamga oldim. Bu yerda ham jo‘nalish kelishigi shakli butunlay o‘zgaradi.

Äpämiŋ kitäpi – opamning kitobi. Bu yerda ham qaratqich kelishining o‘zgarishini ko‘rsak bo‘larkan.

Häzir män silärä Älät tumäni häqidä gäpirip berämän. Älät tumäni Buxärä vilājätidä žäjläšän bölip, Özbekistän minän Turkmänistäni čejaräsidäji tumän hisāplänäti. Älät sözini kelip čiqišijä qäräsäk, bu jerä ällin älä ätli kiši bölän vä uni älä ätläri žudäjäm köp bölän. Šučunäm berläni älä ät (kejinčälik ālät) deyišän. Berdä hāzirgi kundä köp čirājli jerlä qurilän. Män özim išläp ötirän 34-mäjtäp häm jängi qurilän. Išläjtikän mäktabim očilänijä enni 1 jil böllі. Šungä öxšäjän köp jängi binālä qurilāpti.

Yuqoridagi matn Buxoro viloyati Olot tumanida yashovchi shaxs tilidan yozib olingan. Matnning o‘zida fonetik o‘zgarishga uchragan ko‘pgina so‘zlarni uchratishimiz mumkin.

Tulki bilän turnä dös bölišipti. Kunlädän bir kuni tulki turnäni me:mänä čāqiripti. Turnä äjtilän jerä me:mändārčilijä bāripti. Tulki uni ällijä tävox qājipti. Kejin āš bösin egäči, özim ettim bu bötqäni dejan. Turnä tumšuji bilän tävoxi urän, uran lekin āvqät yep bilmäjän. Tulki esä jälij jälij bötqäni yep qöjän. Kejin tulki uŋä äjtän: “äynä bujurmisän turnäžän, säni bāšqä āvqät bilän me:mān etip bilmäjmän depti.

Turnä šunisijäjäm rähmät dejän. Että özіŋ bār dep äjtip ketän. Kijingi kuni tulki turnänikijä me:mändārčilijä bārändä, turnä uni jänijä jäxnä pijävä qöjipti, u āgzi tār közajä sālingän ekän. Kejin tulkijä qäräp: “äš bösin tulkižän, ujālmäj jijäver depti. Tulki uni iskäp jälap körän birāq āgzi āvqätä jetmäjän. Bāši közāčäjä sigmäjän ekän, turnä esä turnä uzun tumšuğini közāčajä sālip, hämmäsini jebqājän. Tulkijä özidäj qilip žävāp beripti. Tulki ujäsijä āč qäjtän. Xulläs sälämä järäšä älik bölän. Šu-šu turnä bilän tulkilä döst tutinmäsäkän.

Ushbu ertak ham Olot tumanida istiqomat qiluvchi ayol tilidan yozib olingan, va ko‘rishimiz mumkinki matn ichida ko‘pgina fonetik o‘zgarishlar mavjud. Ushbu ertak ham Olot tumanida istiqomat qiluvchi ayol tilidan yozib olingan, va ko‘rishimiz mumkinki

[1] Abduazizov A. Morfonologiya. – Toshkent, 1-jild, 2000. – B. 32.

[2] Mirzayev M.M. O‘zbek tilining Buxoro gruppa shevalari. – Toshkent: Fan, 1969. – B. 108

[3] Mirzayev M.M. O‘zbek tilining Buxoro gruppa shevalari. – Toshkent: Fan, 1969. – B. 87.

matn ichida ko‘pgina fonetik o‘zgarishlar mavjud. *Me:māndārčilijä* so‘zida –ga qo‘shimchasi –jä ga o‘zgargan. Va buyerda biz affiksda yuz bergsn o‘zgarishga guvoh bo‘lishimiz mumkin. *Āllijä* so‘zida ham xuddi shunaqa affiksda yuz bergan o‘zgarish ko‘zga tashlanadi. *Tumšuji* so‘zida ham, -γi qo‘shimchasi o‘rnida –ji qo‘llanganinin ko‘ramiz. *Äjtip* so‘zida ham so‘zga affiks qo‘shilganda *b* harfi o‘zining jarangsiz *p* juftiga o‘zgarganini ko‘ramiz. *Turnänikijä* so‘zida ham aynan jo‘nalish kelishigi tarzining batamom o‘zgargan shaklini ko‘rishimiz mumkin. *Me:māndārčilijä* so‘zida ham affiksdagi o‘zgarishni tezda payqab olishimiz mumkin. Keltirilgan misollardagi barcha so‘zlarda aynan jo‘nalish kelishigining o‘zgargan holatini ko‘rishimiz mumkin.

Bār ekän, jāx ekän, žudäjäm mäxtänčox qujon bölän ekän. U däim ***örmändäji*** *bāšqä qujānläri* ***töpläp*** *yälgon gäpirärkän. “Meniŋ möjlävim möjlävdäj, qulāgim häqiqi qulāqdäj, tišim häm. Man hičkimnän qörxmimän derkän. Bir kuni qujānlär qärγä xāläni* ***körip*** *qālišipti vä uŋä mäxtänčox qujān häqidä* ***ajtip*** *berišipti. Qärgä mäxtänčāx qujāni* ***qidirip*** *ketän. Uni bir butäni āstidän* ***täpip*** *ālip dejän: qäni mängäjäm bir gäpirip berči, qändin mäxtänčāxligiŋni, depti. Qujān ungäjäm öšä gäplärini dejän. Qärga uŋä köp mäxtänmä deb näsihät etipti. Šundin dep qärgä qäjtämän dijänidä uŋä itlä* ***täšlänip*** *qālipti. Šundä itlä qujānni* ***körip*** *qärgäni* ***qöjip juboriptitä****, qujānni ärqäsidän jugurišipti. Qujān häm qāčän, qāčän, itläräm ärqäsidän quvän, quvän, äxiri itlä quvišdän tõxtäpti. Qujān esä āmän qālipti. Qärga bir kuni qujānni körip änä sän enni mäxtänčāx qujonmäs, bātir qujānsän depti, va uzr söräpti. Šučun hāzirgāčäm qujān bilän qärgä döst ekän.*

Yuqoridagi ertak Buxoro viloyati Qorako‘l tumanida istiqomat qiluvchi ayol tilidan yozib olingan. Qora bilan belgilangan so‘zlarga e’tibor bersak, barchasida morfonologik o‘zgarishlar ro‘y bergan. Yuqoridagi matnga qarasak, matn ichida morfonologik o‘zgarishlar talaygina. Masalan, *örmändäji* so‘ziga e’tibor bersak, -gi qo‘shimchasining –ji ga o‘zgargan shaklini ko‘rishimiz mumkin. Yoki *töpläp* so‘zida ham –b undoshi o‘zining jarangsiz jufti bilan o‘rin almashganini ko‘rishimiz mumkin. *Körip* so‘zida ham xuddi shunaqa morfonologik o‘zgarishga guvoh bo‘lamiz. *Ajtip, qidirip, täpip, täšlänip, körip, qöjip* so‘zlarida ham affikslarda yuz bergan o‘zgarishlarni uchratishimiz mumkin. *Juboriptitä* so‘zida ham biz affiksdagi o‘zgarishga guvoh bo‘lamiz. –da qo‘shimchasi o‘rnida –ta ni ko‘ramiz, bu yerda ham moslashish hodisasini ko‘rishimiz mumkin, ya’ni jarangli undosh o‘zining jarangsiz juftiga o‘zgaradi. Morfonologik hodisa deganda biz aynan tovush o‘zgarishlarini tushunib qaraymiz. Yuqorida ko‘rib o‘tgan ko‘p misollarimiz ham bunga yaqqol misol bo‘la oladi.

Iki žörä bäčäliktän birä kättä bölänlä. Dävr kelip ikkäläsijäm öz bäxtini izläp jölä čiqan. ***Āllidän*** *ikki jöl učräjän. Biri bāšqa tämängä, biri bāšqa* ***tāmänä*** *jöl ālän. Ulärdän biri šähärmä-šähär jurän, ilm-hunär orttirän, ikkinčisi bārän jerinä pādšāh säjläš učun učirilän semurγ quš täsādifän uniŋ bāšijä qönän.*

Ko‘rinib turibdiki, *Āllidän* so‘ziga to‘xtalsak, old so‘ziga egalik qo‘shimchasi qo‘shilishi natijasida ushbu so‘z talaffuzi shevada o‘zgaradi. Yoki bundan tashqari *tāmänä* so‘ziga e’tibor qaratsak ham aynan shu o‘zgarishni ko‘rishimiz mumkin.

Mögul šāhi Čingizxānni ***näviräsi*** *Xulaku Bāgdoddi qölä ālip, šähärri bāšdän ājāq täläjdi. Bu urušdä 400 miŋ kišini öldirtirädi. Bir nečä äsrlik mäšžidlär, särājlär, kutupxānälär Xulaku nävkärläri tämānidän jäksän qilinän. Šähär täšqärisijä qärārgāh qurib ötirän hukmdār bu jeriŋ eŋ kättä ālimi bilän körišmāqči bölän.*

Matndagi *näviräsi* so‘zi aslida nabira tarzida aytiladi, lekin unga egalik qo‘shimchasi qo‘shilganida ushbu so‘zdagi b harfi v tarziga o‘zgaradi. Bunda 2 tovush o‘zaro bir-biriga moslashadi.

Mäqām, mävqe va dunjā āllidä quvändik, Alloh berän ne’mätlärri qajtärip āliš učun säni ***juvärän****”. Šunnän söŋ Xulaku* ***kijiŋi*** *sävälli berädi: “mäni bu jerdän kim ketkäzä ālädi?”. “Özligimizä qajtip, tävbä qilsäk, änä šundä sän bir kunäm berda qālālmisän”,-deb žävāp beran. Xulaku ālimi zehnigä qājil qālip, uni qöjip jubārän.*

tashqari *juvärän* so‘ziga ham e’tibor qaratsak, bunda ham yubormoq so‘zidagi o‘zgarishni ko‘rishimiz mumkin. Keying misoldagi aynan *kijiŋi* so‘zida ham affiks qo‘shilgandan so‘ng asosda yuz bergan o‘zgarishga guvoh bo‘lamiz. Keyin so‘ziga affiks qo‘shilganida, undagi e harfining o‘zgarganini ko‘ramiz. O‘g‘uz shevalarida ham morfonologik hodisalar uchrashining guvohi bo‘ldik. Ushbu hodisa faqatgina adabiy tilde emas, balki shevalarda ham uchraydigan hodisa hisoblanadi.

Rezyume. Ushbu maqolada morfonologik hodisalar, ularning tilimizda uchrashi, Buxoro viloyati o‘g‘uz shevalarida bu hodisa qanday talqin qilinishi haqida fikr yuritiladi.

Resume. This article reflects on morphonological phenomena, their occurrence in our language, how this phenomenon is interpreted in the Oguz dialects of the Bukhara region.

Резюме. В этой статье рассматриваются морфонологические явления, их встреча в нашем языке, как это явление трактуется в огузских диалектах Бухарской области.